

ԴԵՐՉԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԱՊՈԼԻ ԱՐՀԵՍՏՆԵՐԻ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ (XIX դ. վերջ-XX դ. սկիզբ)

Դերձակությունը հայոց մեջ հնագույն ժամանակներից հայտնի արհեստներից մեկն է, որը լայնորեն տարածված էր ողջ Հայաստանում: Արդի գրական հայերենում դերձակը «հագուստ ձևող ու կարող արհեստավորն»¹ է, իսկ վաղ անցյալում դերձակները եղել են ընդհանրապես հագուստ՝ ոչ միայն վերնագգեստ (այդ թվում մորթե), այլև գլխի հարդարանք ու ազանելիք կարողները: Այդ է վկայում Հայկազյան բառարանը, որտեղ կարդում ենք. «Դերձակ-Արուեստաւոր, որ գիտէ կարել դերձամօք զհանդերձս, ևս և զմորթս. հանդերձակար, կօշկակար»²: Հ. Աճառյանը *դերձակ* բառը համարում է բնիկ հայկական բառ³: Մինչև XX դ. սկիզբ ժողովրդի մեջ ավելի տարածված էին արհեստի օտար՝ *թարզի*, այնուհետև ռուսական *պորտնոյ* անունները, որոնք վերաբերում էին միայն վերնագգեստ կարող արհեստավորներին, քանի որ արդեն միջնադարից տարբեր հագուստներ ու դրա առանձին մասեր կարող վարպետները բաժանվում են ըստ մասնագիտությունների: Այսպես՝ XIII դարի ձեռագրերից մեկում բազմաթիվ արհեստների հետ միասին հիշատակվում են «դերձակները և հալավարարները», որոնցից առաջինները աշխարհիկ մարդկանց, իսկ երկրորդները՝ հոգևորականների համար զգեստներ կարող արհեստավորներ էին:⁴

XIX դարի արհեստների տարբեր ցուցակներում դերձակներն արդեն լրիվ առանձնացված են որպես միայն վերնագգեստ կարողներ, որոնց հետ միասին որպես առանձին արհեստավորներ թվարկվում են մուշտակագործները (*թյուրքչի*), բրոյա կտորից վերարկու կարողները (*աբաճի*), գոակարարները (*փափախչի*), ինչպես նաև կոշկակարները (որոնք ևս բաժանված են ըստ պատրաստվող արտադրանքի՝ *մասճիկոշիկ* կարողներ, *ճզմաճի*-երկարաճիտք կոշիկ կարողներ, *թիթիչի*-հողաքափ կարողներ, *կոնդուրաջի*-կիսակոշիկ կարողներ, *փափուլճի*-մաշիկ կարողներ):⁵ Պետք է նշել, որ Թիֆլիսում, Երևանում, Ալեքսանդրապոլում և այլ քաղաքներում դերձակները տարբերվում էին նաև ըստ կարվող հագուստի ոճի՝ եվրոպական (պորտնոյ)⁶, ասիական (թարզի) և զինվորական: Եթե սկզբնական շրջանում եվրոպական և զինվորական տիպի հագուստ կարողները այլագրվում էին՝ հրեա, հույն և այլն, ապա հետագայում տեղացիները ևս, հմտամալով նորաձև արհեստի մեջ, համալրեցին նրանց շարքերը: Ալեքսանդրապոլում եվրոպական դերձակներից հայտնի էին հրեա Նիկոլայ Լևկովիչը, Գևորգ Ստամբուլյանը և Ֆանտազի Արտաշը, իսկ ասիականներից՝ Մանվելը, Փիլոսը, Աղաբեկ Պարոնիկյանը:⁷

Ընդհանուր առմամբ կարելի է ասել, որ դերձակությունը բավականին պահանջարկ ունեցող արհեստ էր, ինչի մասին վկայում են արհեստների պահպանված այն ցուցակները, որտեղ տրված են նաև արհեստավորների (վարպետ, ենթավարպետ, աշակերտ) թվերը: Զանի որ մեր հետազոտությունը վերաբերում է Ալեքսանդրապոլին, ուստի ներկայացնենք նրան վերաբերող տվյալները. այսպես՝ 1865թ. թվագրվող արհեստների ցուցակում 55 արհեստների մեջ դերձակների թիվը կազմում է 84 վարպետ և 198 աշակերտ՝ տարեկան 9500 ռուբլի եկամուտով:⁸ 19-րդ դարի վերջին դերձակների

¹ Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան, հ. 1. Եր., 1969, էջ 500:

² Նոր բառգիրք Հայկազեան լեզուի, հ. 1, Եր., 1979, էջ 611:

³ Հ. Աճառյան, Հայերեն արմատական բառարան, հ. 1, Եր., 1971, էջ 656:

⁴ Վ. Աբրահամյան, Արհեստները Հայաստանում IX-XIII դ., Եր., 1946, էջ 79: Բ. Առաքելյան, Բաղաբները և արհեստները Հայաստանում IX-XIII դ., հ. 1, Եր., 1958, էջ 288:

⁵ Վ. Աբրահամյան, Հայ համբարությունները Անդրկովկասի քաղաքներում (18-20-րդ դարի սկիզբը), Եր., 1971, էջ 57-58:

⁶ Արևմտահայության մեջ եվրոպական հագուստ կարողները կոչվում էին ֆրանկի թարզի:

⁷ Կ. Սեդրոսյան, Արհեստավորական ավանդույթները և դրանց արտահայտությունները լեհիմականցիների կենցաղում, Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հ. 6, Եր., 1974, էջ 188:

⁸ Վ. Աբրահամյան, Հայ համբարությունները Անդրկովկասի քաղաքներում, էջ 56:

համքարության մեջ մտնում էին 222 ասիական ու եվրոպական դերձակներ՝ իրենց թվով գիջելով միայն դարբիններին: ⁹Ըստ ստացած եկամուտի՝ սա նաև ամենաեկամտաբեր արհեստն է մյուսների համեմատությամբ: 1914թ. տվյալներով քաղաքում ավանդական հագուստ կարող դերձակների 24 խանութ կար 52 վարպետով և եվրոպականի՝ 11 խանութ՝ 56 վարպետով: ¹⁰ Ներկայացված թվերը վերաբերում են միայն համքարության մեջ մտնող արհեստավորներին, այն դեպքում, երբ հագուստի տարբեր մասեր և հատկապես ներքնագգեստ կարողների մեծ մասը, իբրև կանայք, չեն հաշվառվել: Այսինքն՝ հագուստ ու դրա առանձին մասեր կարողների թիվը շատ ավելին էր, քան ներկայացված է վերոհիշյալ ցուցակներում: Կարևոր ենք համարում ընդգծել, որ դերձակների թվով Ալեքսանդրապոլը առաջնային տեղ էր գրավում Արևելյան Հայաստանի մյուս քաղաքների մեջ: Այսպես, օրինակ՝ 1860-70-ական թթ. Երևանում կային 29 դերձակ՝ 75 ենթավարպետով ու 140 աշակերտով, իսկ Ալեքսանդրապոլում նրանց թիվը կազմում էր համապատասխանաբար 84 վարպետ 94 ենթավարպետով ու 104 աշակերտով: ¹¹

Ինչպես շատ այլ արհեստների դեպքում, դերձակությունը ևս հայոց մեջ հնագույն ժամանակներից կենցաղավարել ու զարգացել է երկու ձևով՝ տնայնագործության ու արհեստի: Քանի որ արհեստավորները կարում էին միայն թանկարժեք, տոնական ու բարդ կազմություն ունեցող հագուստներ, ուստի վարպետ դերձակների թիվը որոշակի քանակ էր կազմում ու պայմանավորված էր քաղաքի մեծությամբ ու տեղի բնակչության պահանջարկով: Ինչ վերաբերում է տնայնագործությանը, ապա թե՛ քաղաքային և թե՛ գյուղական բնակավայրերում յուրաքանչյուր կին իր տան դերձակն էր ու ապահովում էր ընտանիքի անդամների առօրյա հագուստ-կապուստը: Այդ է պատճառը, որ այս զբաղմունքը կենցաղավարման երկու ձևով գոյատևեց մինչև XX դարի կեսերը՝ դառնալով շատերի ապրուստի միակ միջոցը:

Դերձակությունը՝ որպես տնայնագործություն և արհեստ, հետաքրքիր ձևով է դրսևորվել Ալեքսանդրապոլում, ինչն էլ կփորձենք քննարկել ստորև:

Որպես տնայնագործություն՝ դերձակությունը համամասնորեն տարածված էր ողջ Հայաստանում, և դա պայմանավորված էր նրանով, որ հայոց ավանդական կենցաղում կարուծևի տարրական հմտություններին տիրապետելը յուրաքանչյուր կնոջ պարտքն էր: Հայ կնոջ բազմաթիվ պարտականությունների մեջ, ինչպես վերը նշվեց, մտնում էր նաև սեփական երեխաների հագուստի մասին հոգալը, ուստի դեռ փոքր հասակից աղջիկներին սկսում էին սովորեցնել ասեղ-թելով աշխատել:

19-րդ դարի վերջից կարուծևն ու ձեռագործը իգական դպրոցներում պարտադիր առարկաներ էին: Քաղաքի Արդուրյան, Սահակյանուշյան, Եվանգոլովայի օրիորդաց դպրոցներում և Օլգինյան պրոգիմնագիայում այդ առարկաները դասավանդում էին բարձրակարգ մասնագետներ, որոնք իրենց կրթությունը ստացել էին Ռուսաստանում ու Եվրոպայում: Նկատի ունենալով ձեռագործի ու կարուծևի հմտություններին տիրապետելու մեծ պահանջարկը՝ 1900թ. քաղաքային դումայում հարց է բարձրացվում աղջիկների համար մասնագիտացված արհեստանոց բացելու մասին, ինչն էլ իրականացնում է 1903թ. հոկտեմբերին: Կանոնադրության համաձայն՝ արհեստանոցը նախատեսվում էր հիմնել տարբեր մասնագիտությունների՝ կարուծևի, գորգագործության ու ձեռագործի գծով: Ուսումնառությունը տևելու էր երկու տարի, ընդունվել կարող էին 14 տարեկանից բարձր աղջիկները՝ անկախ խավից ու կրոնական պատկանելությունից: 1905թ. արհեստանոցի շրջանակներն ընդլայնվում են, բացվում են կանանց երեկոյան դասընթացներ, որը, ինչ խոսք, մեծ առաջընթաց էր այդ ժամանակաշրջանում: Յուրաքանչյուր տարի հունիս ամսին աշակերտուհիները քննություն էին հանձնելու հոգաբարձուի և համապատասխան արտադրամասի ավագի մասնակցությամբ: Լավ առաջադիմություն ցույց տալու դեպքում աշակերտուհիներին տրվելու էր ատեստատ՝ ենթավարպետի կոչումով, իսկ միջին առաջադիմությամբ աշակերտներին տրվելու էր վկայական՝ դասընթացն ավարտելու մասին: ¹²

⁹ Գ. Աղ ա ն յ ա ն, *Ալեքսանդրապոլի նսնափությունները XIX դ. (համքարական ծխակարգ)*, ԳԱԱ ՇՀՀ կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ», հ. 11, Գյումրի 2008, էջ 51:

¹⁰ Ն. Ն ի կ ո դ ո ս յ ա ն, *Լենինական, ՀՀ ԳԱԱ ՀԱԻ բանահյուսության արխիվ*, FF II, էջ 7379:

¹¹ Վ. Ա բ ր ա հ ա մ յ ա ն, *նշվ. աշխ.*, էջ 181:

¹² «Բանվոր» օրաթերթ, 1987թ., N 69:

Եթե աղջիկները դպրոց չէին հաճախում, ձեռագործ սովորում էին տանը մորից կամ այլ հարազատից: Այն մայրերը, որոնք կար ու ձև չգիտեին, իրենց երեխաներին 12-14 տարեկանից տանում էին հայտնի դերձակուհիների մոտ սովորելու: Վերջիններս մի քանի ամսում որոշակի վճարի դիմաց նրանց տալիս էին պարզ հագուստ կարելու ամենամահիրաժեշտ գիտելիքներ: Այդ վարպետների աշխատառժը պատկերացնելու համար մեջբերենք նրանցից մեկի խոսքերը՝ ուղղված աշակերտուհու մորը. «Մայրիկ ջան, ես թավաքյալի բան հագ չիմ էնի, հիմիկվա կար ու ձև էնողները հագար ու մե ֆանդ ու ֆլուշկա կբանցնին, ինչ է ուրիշներուն զարմացնին, էլ սանթիմեթր, էլ թղթի վրա վիկրիշկա, էղոնց հետ ես գլոխ չունիմ, իողոք դարդակ բաներ ին, ուստեն մեկեն կտորը պտի դնի ու ձևի, ադ սանթիմեթրը ինչուս է պետք, ես կթգիմ ու կկտրիմ»:¹³ Անշուշտ, մեծան վարպետները միայն տարրական գիտելիքներ ու հմտություններ կարող էին հաղորդել իրենց աշակերտներին, բայց, դրանով հանդերձ, նրանք շատ կարևոր գործ էին անում դպրոց չգնացող և ընդհանուր կրթություն չստացող աղջիկներին ձեռագործ ու կարուձև սովորեցնելով:

Ավելի բարվոք էր տղաների վիճակը, քանի որ նրանք մասնագիտական կրթություն ստանում էին վարպետ դերձակների մոտ: Ալեքսանդրապոլում դերձակություն սովորելու համար պահանջվում էր 4-5 տարի, իսկ աշակերտ ընդունում էին 12-14 տարեկաններին: Ինչպես մնացած արհեստների, այնպես էլ դերձակության դեպքում սովորելու կարգը, վարձի չափը, վարպետ-աշակերտ հարաբերություններն ու այլ խնդիրներ որոշվում էին աշակերտի հոր ու վարպետի բանավոր համաձայնությամբ: Բոլոր ընդհանրություններով հանդերձ՝ Ալեքսանդրապոլի դերձակությունն ուներ որոշ տարբերություններ՝ կապված ոչ միայն արհեստի, այլև քաղաքի առանձնահատկությունների հետ: Օգտվելով նրանից, որ մեր տրամադրության տակ է գտնվում այս արհեստի մասին մինչ օրս շրջանառության մեջ չդրված խիստ ուշագրավ ու հետաքրքիր մի ձեռագիր¹⁴, հարկ ենք համարում ավելի մանրամասն կանգ առնել դերձակություն սովորելու գործընթացի վրա:

Հատկանշական է այն փաստը, որ ձեռագիր հիշողությունների հեղինակը Ալեքսանդրապոլում հայտնի աշուղ Ջահիրի¹⁵ որդին էր՝ հետագայում հայտնի աշուղ Խայաթը: Սակայն, չնայած այն բանին, որ նա ոչ միայն հմուտ էր երաժշտության մեջ, այլև գրագետ, հայրը որոշում է 14 տարեկանում վերջինիս ուղարկել արհեստ՝ դերձակություն սովորելու, որ «ապագա ունենա» (Սա մեկ անգամ ես վկայում է դերձակության եկամտաբեր լինելու փաստը): Ինչպես մյուս արհեստների դեպքում, այստեղ ես աշակերտը միաժամանակ աշակերտություն էր անում խանութում և ծառայում տանը: Ընդունված կարգի համաձայն՝ Խայաթը ես աշակերտել է երեք տարի: Ալեքսանդրապոլում աշակերտների համար սահմանվում էր փորձնական շրջան, որը կարող էր տևել վեց շաբաթից մինչև տասը ամիս: Այս ժամանակահատվածում վարպետները ամենապարզ գիտելիքներ էին սովորեցնում. սկզբում աշակերտը պետք է անթել ասեղը մատուցի օգնությամբ կտորի մեջ մտցնել-հանել՝ «ասեղ բռնել» սովորել, այնուհետև պարզ շաբակար, նզրակար անել և այլն:¹⁶ Փորձնական շրջանում մեծ տեղ էր տրվում աշակերտի ուշիմությանը: Տոկունությունը որոշելու համար Ալեքսանդրապոլում աշակերտին հանձնարարում էին բարդ և աշխատատար գործեր, ինչպես օրինակ՝ նզրակար անել: Եթե կարի որակը վարպետը չէր հավանում, ամբողջ աշխատանքը քանդել ու մորից կարել էր տալիս:¹⁷ Աշակերտության սկզբնական շրջանում, ինչպես բոլոր արհեստների դեպքում, նրանց տրվում էր աշակերտավարձ՝ «շագիրդանե»¹⁸, որի չափը որոշում էր վարպետը: Ըստ Խայաթի հիշողությունների՝ իր

¹³ Հ. Գյուլեյյան, Գյումրի (Ալեքսանդրապոլ, Լենինական), Տետր I, 1976, ՀՀ ԳԱԱ ՀԱԻ, ԱԲԱ 4/99-1980, էջ 82-83:

¹⁴ Խ. Ջահիրիյան, Հիշողություններ հիմ Գյումրիից, ՀՀ ԳԱԱ ՀԱԻ, ԲԲԱ, ԲԲԻ, էջ 8131-8147:

¹⁵ Հ. Հարությունյան, Երաժշտական կյանքը, Գյումրի. քաղաք և մարդիկ, Գյումրի, 2009, էջ 369:

¹⁶ Կ. Սեդրոսյան, նշվ. աշխ., էջ 194:

¹⁷ Նույն տեղում, էջ 195

¹⁸ Կ. Սեդրոսյան, նշվ. աշխ., էջ 195: Նաև՝ Վ. Աբրահամյան, Հայ համընթացություններ..., էջ 104-107:

աշակերտության առաջին տարում նա ստանում էր շաբաթական երեք, երկրորդում՝ հինգ, իսկ երրորդում՝ տասը կոպեկ:¹⁹ Երեք տարում արհեստի հիմնական նրբություններն ու հմտությունները սովորելուց հետո աշակերտը ձեռնադրվում էր ենթավարպետ: Ենթավարպետ ձեռնադրվելու ծեսը դերձակության մեջ մեծ ընդհանրություններ ունի Ալեքսանդրապոլի այլ արհեստների նման ծեսի հետ: Այսպես, Խայաթը հիշում է, որ վարպետը կանչել է տվել իր հորը, որ որոշեն տարեկան «հախը» (վարձը), որից հետո ինքը անցնելու էր «խալիֆաների» (ենթավարպետների) շարքը: Նրա հայրը «իրա ծախսով չանախ տվեց փուռը, մի քանի շիշ էլ գինի առավ և մեկ շիշ էլ ըրախի (օղի), իրանց հեմքերական օրենքի համաձայն ճաշին վարպետս հրավիրեց ուստաբաշուն և իրա 2 քիկնապահներին, որ նրանց ներկայությամբ պիտի որոշվեր տարեկան աշխատավարձը»:²⁰ Դաշն ավարտելուց հետո ուստաբաշին վարպետից տեղեկանում էր աշակերտի գիտելիքների ու կարողությունների մասին, ապա որոշվում էր վարձաչափը: Խայաթի պատմելով, քանի որ իր վարպետը իրեն շատ է գովաբանել, ուստաբաշին իր համար նշանակում է տարեկան 10 մանեթ «հախ» և շաբաթական 20 կոպեկ շագիրդանե, չնայած որ համքարության օրենքով տարվա վարձը 6 «մանեթից» ավելի չպետք է լիներ, ինչը մեծ ուրախություն է պատճառում վերջինիս:²¹ Իսկ թե ինչ էր 10 ռուբլին 1860-70-ական թթ., ներկայացնենք որոշ ապրանքների գներ Խայաթի վկայությամբ. «Կարագ-յուղը փուրը ծախվում էր 3ռ. կամ 3ռ.20 կոպեկ, տաշտի պանիրը-փուրը 50կոպեկ, անքաշ պանիրը-փուրը 80կոպեկ, ալյուրը-փուրը 30 կոպեկ, ցորենը-16 փուրը, այսինքն սոմառը 4 մանեթ, միով բանիվ ամեն բան այսպես աժան էր...»²² Բացի արհեստանոցից, աշխատանքի մի մասը կատարվում էր տանը ու, քանի որ ձմռան գիշերները երկար էին, վարպետը օրական մի «ճրագումում» էր տալիս իրենց:

Խայաթը հետաքրքիր տեղեկություններ է հաղորդում նաև Ալեքսանդրապոլում առաջին կարի մեքենայի հայտնվելու մասին: Այսպես. քաղաքի բնակիչներից մեկը (Մուքայել աղայի տղան) 1866թ. Փարիզից կարի մեքենա է բերում և հանձնում «Ստանպուլով պարթնո ուստա Գևորգին» (վերը հիշատակված Գևորգ Ստամբուլցյանին)՝ քաղաքի հայտնի վարպետներից մեկին: Վերջինս պայմանավորվում է բերդի հետ, որ ոչ ոքի իմաց չտա մոր «աստվածահրաշ» գործիքի մասին և մեքենան պահում տանը: Գաղտնիքը չբացվելու համար նա մեքենան աշխատեցնում էր գիշերը ու կարածները առավոտ բերում խանութ: Քանի որ մեքենայի կարերը խիստ համաչափ էին, տեսնողները շատ են զարմանում դրա վրա: Շուտով քաղաքում լուր է տարածվում, որ վարպետի հետ սատանաներ են աշխատում, քանի որ «այդ գործը մարդու արած գործ չէ»: Նման լուրերը, անշուշտ, ժողովրդական բանահյուսության ծնունդ էին: Դերձակների մասին նման բազմաթիվ պատմություններ կային, որից մեկը՝ «Թարգին ու մորթուրները» ուղղակի վերոհիշյալի մասին էր:²³ Գաղտնիքը շուտով բացվում է, և ուստա Գևորգը սկսում է օգնել մյուս դերձակներին, նրանց գործի մի մասը՝ «թևաբերանները, դոշերը, յախեքը», մեքենայով կարելով «արշինը 5 կոպեկով», որ բոլորի պատվիրատուներն էլ գոհ մնան: Այդպես քաղաքի դերձակներն ազատվում են ձեռքով «թեկել ու ստրոչկա անելուց», որը ամենադժվար կարն էր:²⁴

¹⁹ Խ. Ջ ա հ ի յ ա ն, նշվ. աշխ., էջ 8131:

²⁰ Նույն տեղում, էջ 8133:

²¹ Նույն տեղում, էջ 8135:

²² Նույն տեղում, էջ 8121:

²³ «Թարգու մեկն ամեն օր իրիկվները կարը կծեն, վոր էգսի օրը կարեր: Գիշերները սատաները կուզային կկարեն: Առավոտները խանութ կուզար ու կտեսներ կարը հազր է, պատրաստ: Էսպես շատ անգամ կրկնվելով՝ թարգին կմնա զարմացած: Մեկ օր թարգին կմտածե գիշերը խանութի մեջ պահվի, տեսնի, թե ինչ հրաշք է: Մեկ իրիկուն կարերը կծեն, ինքն էլ խանութի մեկ քոշեն կպահվի: Ամեն օրվա վախտին սատանաները կուզան կարելու, ինչխ կեղնի, ասեղը կկտորվի: Սատանաներից մեկը մեկելին կքսե.-Ծո՛, ծո՛, գնա Մուտուրկանու ասեղ բեր: Թարգու սիրտը չի համբիրի, տեղեն վեր կքոնի կքսե.-Չաքմաճեն ասեղ կա, մեկել մի էրթա: Սատանաները թարգուն որ կտեսնեն, թողնեն կերթան, էլ մեջ չեն երև»: Ն. Նիկողոսյան, Լենինական, ՀՀ ԳԱԱ ՀԱԻ բանահյուսության արխիվ, FF II, էջ 7145:

²⁴ Խ. Ջ ա հ ի յ ա ն, նշվ. աշխ., էջ 8139-8140:

Մեկ տարի ենթավարպետ աշխատելուց հետո արդեն կարելի էր օժվել վարպետ և աշխատել առանձին, թեև կային դեպքեր, երբ ենթավարպետները վարպետի օրհնությամբ իրենց կրպակն էին բացում ու առանձնանում: Վարպետ օժվելը և համքարության լիիրավ անդամ դառնալը խիստ դժվար էր: Դրա համար ենթավարպետի կատարած աշխատանքը ընդհանուրի հավանությանը պիտի արժանանար: Յավոք, Ալեքսանդրապոլի վերաբերյալ կոնկրետ տվյալներ չունենք, բայց վկայություններ կան Ախալցխայի դերձակների մասին առ այն, որ այստեղ վարպետ ձեռնադրվելու համար եվրոպական հագուստ կարողը պետք է ձևեր ու կարեր կոստյում, իսկ ասիական հագուստ կարողից պահանջվում էր ոսկե և մետաքսե թելերով ասեղնագործել կնոջ գոգնոցը կամ շրջագգեստը:²⁵ Քանի որ այդ քաղաքները ընդհանուր շատ բան ունեին, կարծում ենք, թե այս պահանջը նույնը կարող էր լինել նաև Ալեքսանդրապոլում:

Ենթավարպետից վարպետ դառնալու ամենակարևոր պահը ձեռնադրությունն էր, որը կրել է կրոնական բնույթ և ուղեկցվել ծեսերով:²⁶ Չնայած մյուս արհեստների նմանատիպ ծեսի հետ ընդհանրությանը, նպատակահարմար ենք գտնում մանրամասն նկարագրել այն, քանի որ դերձակ վարպետ ձեռնադրելու ծեսի այլ նկարագրության առայժմ չենք հանդիպել:

Վարպետ ձեռնադրելու ծեսը կոչվում էր համքարական «ուստաօրհներ» և կատարվում էր Համքարձման տոնին: Տոնից մի քանի օր առաջ այն ենթավարպետները, որոնք պետք է վարպետ ձեռնադրվեին, իրենց վարպետների տված վկայականները վերցնելով՝ դիմում են ուստաբաշուն՝ խնդրելով, որ առաջիկա տոնին իրենց ևս «ուստա» օրհներն ու վարպետի կոչում տան: Ուստաբաշին սիրով ընդառաջում է նրանց՝ յուրաքանչյուրից հնգական ռուբլի վերցնելով համքարության գանձանակի համար: Համքարձման կիրակի օրը համքարության բոլոր անդամները, դռնը (բայրադը) բարձրացրած, հավաքվում էին ուստաբաշու խանութի առջև, ապա գոտնա-դիտի նվագակցությամբ շարժվում էին քաղաքից դուրս, որտեղ, բնության գրկում արդեն սեղան էր գցված՝ ենթավարպետների տներից բերած գորգերով ու գեղեցիկ սփռոցներով զարդարված, ի զանազան ուտելիքներով ու խմիչքներով: Համքարների թափորը գլխավորում էր ուստաբաշին իր երկու թիկնապահների հետ, նրանց հետևում էին մյուս ուստաները քահանայի ու տիրացուի ուղեկցությամբ: Հասակավոր վարպետները ծալապատիկ տեղավորվում էին գորգերի վրա: Մինչև հացկերույթը սկսելը ուստաբաշին վարպետացուներին կանչում է իր մոտ և քահանային խնդրում պաշտոնական ձեռնադրումը կատարել: Վերջինս, ենթավարպետներին իր առջև ծմկի բերելով, սկսում է կարդալ վարպետ ձեռնադրելու աղոթքները: Դրանից հետո ուստաբաշին ծոցից հանում է համքարական հատուկ անվանացուցակը, այնտեղ ավելացնում մոր օժված վարպետների անունները և այն վավերացնում քահանայական կնիքով: Ինչպես հիշում է Խայաթը, մոր վարպետները համբուրում են իրենց ուստաների ձեռքը՝ շնորհակալություն հայտնելով, որին ի պատասխան վերջիններս էլ համբուրում են նրանց ճակատը՝ ասելով. «Ապրի՛ս, դու գորանաս, իմ տված էմեկը քեզ հալալ ըլլի»:²⁷ Այնուհետև սկսվում է հացկերույթը, որն ուղեկցվում է կենացներով, երգ ու պարով: Արարողության ավարտին ուստաբաշին բաժակ է բարձրացնում դերձակների հովանավոր սրբի (փիրի) համար. «Միրելի՛ վարպետներ, բոլորդ էլ լսեցեք. ահա այս բաժակն էլ պիտի խմենք՝ հիշելով մեր Հորեյ-թորելի անմահ անուրը, որ մա ինքն է եղել մեր «փիրը»: Այո՛, մեր արհեստի ստեղծագործողը և մեր ուղեցույցը: Բոլորս էլ երախտապարտ ենք ամեն օր և ամեն ժամանակ նրա անմահ անուրը հիշելու, որովհետև այսօր մենք թե՛ մեր և թե՛ մեր ընտանիքի գոյությունը պաշտպանում ենք նրա շնորհիվ»:²⁸ Հարկ ենք համարում մշել, որ հեղինակն իր հիշողություններում չփոքել է համքարության փիրի անուրը, սխալմամբ Եմոքի փոխարեն տալով Հորեյ-Թորելի անուրը, որը քարտաշ-որմնադիրների սուրբն էր:

Դեռ միջնադարից դերձակները, մյուս խոշոր արհեստավորների նման կենտրոնանալով քաղաքներում, առանձին շարք էին զբաղեցնում շուկայի շրջակայքում:

²⁵ Վ. Արքախանյան, *մշվ. աշխ.*, էջ 109:

²⁶ Կ. Սեդրոսյան, *մշվ. աշխ.*, էջ 199-200: Վ. Արքախանյան, *մշվ. աշխ.*, էջ 108-111:

²⁷ Խ. Ջախրիյան, *մշվ. աշխ.*, էջ 8146:

²⁸ Նույն տեղում, էջ 8147:

Ալեքսանդրապոլի դերձակները տեղակայված էին այժմյան Ռիժկովի փողոցի տարածքում:²⁹ Ըստ Ատրպետի՝ «հասարակ դերձակներն իրենց արհեստանոցներն ունեին կաֆեխանաներում, սրճարաններում, հատուկ բաժանմունքում, սիքյոների վրա, ուր հատակին նստում, առաջները 35սմ բարձրությամբ սեղան դազգահների քով, ձևում, կարում, հարթուկում և հանձնում էին հաճախորդներին (հագուստը- Կ.Բ.)»:³⁰

Դերձակներն աշխատում էին առավելապես պատվերով ու պատվիրատուի նյութով և, ինչպես վերը նշվեց, կարում էին գերազանցապես վերնազգեստ ու դրա առանձին մասերը՝ տղամարդկանց բամբակից ու շալից շալվար, բաճկոն, արխալուղ, զբուն, կանանց առօրյա ու տոնական վերնազգեստները - ջուպպա, խրխա, դատիֆա և փութալի, դրանց համար կրծկալ ու գոգնոց, ինչպես նաև կարճ բաճկոն-սալթա և այլն: Քանի որ Ալեքսանդրապոլի կանանց ավանդական հագուստը հարուստ էր ոսկեթել ասեղնագործությամբ, դերձակները հմուտ էին նաև այդ արհեստում: Դա էր պատճառը, որ վարպետին վերնազգեստ կամ գոգնոց պատվիրողը հայտնում էր նաև իր ցանկացած զարդանախշի (ջուրք) տեսակը:

Հագուստը ձևելիս հաշվի էր առնվում գործվածքի տեսակը. եթե ջուպպա էր ձևվելու, ապա կտորը բացվում էր, վրան ջուր ցանվում, մի քանի տակ ծալված վիճակում մեկ օր պահվում, որ այն խտանա ու ծալքերն ուղղվեն: Ուշադրություն էր դարձվում նաև գործվածքի խավի վրա՝ կտրվածքների խավը միշտ դեպի ներքև ուղղելով: Վարպետները չափերը վերցնում էին թե՛ ավանդական, թե՛ եվրոպական հագուստից ու զգեստի չափերը նշելու համար օգտագործում էին սպիտակ, կարմիր, կապույտ բրդյա կամ բամբակյա թելերի խառնուրդից ոլորված հաստ թել, որը կոչվում էր չոփի: Դերձակը կտորը երկտակ ծալած, երկարությամբ փռում էր հատակին և ձևում մաս-մաս՝ նախ թիկնամասը, ապա առջնամասը, թևքերը և հետո մյուս հավելվածները:

Չվածքներն իրար միացնելուց ու ամբողջացնելուց հետո կարերը ներսի կողմից արդուկում էին հատուկ տախտակի վրա, որից հետո պատվիրատուին հազցնելով չափաստուգում էին կատարում: Դրանից հետո սկսվում էր եզրերին տրեզի ու ոսկեթելով ասեղնագործման աշխատանքը: Վերնազգեստի ու գոգնոցի զարդարման համար գործածական էին ոսկեթել ու մետաքսաթել տրեզները: Ոսկեթել տրեզը կարվում էր դսնավոր զգեստների եզրին, իսկ մետաքսաթելը՝ տղամարդկանց վերնազգեստի ու կանանց ամենօրյա զգեստի եզրերին:³¹ Տրեզներն ու դաթանները պաշտպանում էին կարերի շրջապատը, նաև՝ հագուստը արագ մաշվելուց:

Կանանց վերնազգեստը կամ գոգնոցը զարդարելու երկու եղանակ կար. ծանր ջուրք, երբ բացի ոսկեթելով ասեղնագործելուց զարդարվում էր նաև թրթռով ու փայլուններով (ջմբուլ) և թեթև ջուրք, որի ժամանակ օգտագործվում էր միայն ոսկեթել տրեզ ու ոլորված ոսկեթել: Հագուստը ծանր ջուրքով զարդարելուց հետո հակառակ կողմից փոքր մուրճի զգույշ հարվածներով հավասարեցվում էր, ապա արդուկվում, աստառապատվում, վերջում նորից արդուկվում: Բացի թավշյա խրխաից, որն արդուկում էին օդում բռնած, որպեսզի խավը չնստի, մնացած զգեստները արդուկվում էին ներսից:³²

Հագուստ կարելը բավականին քանկ արժեք, քանի որ բարդ ու աշխատատար էր: Մոտավոր պատկերացում կազմելու համար դարձյալ վկայաբերենք Խաչաթին. «Իմ վարպետը բամբկում արխալուղը, ջուխթ շուլալով կարում էր – 1 մանեթ, թաք շուլալ արխալուղը-80 կոպեկ, տղամարդի շալ չերկեսկին 1 մանեթ»:³³ Շատ ավելի բարձր էր կանանց և հատկապես տոնական վերնազգեստի ու դրա առանձին մասերի կարը, քանի որ այն նաև ասեղնագործվում էր: Պետք է նշել, որ եթե ավանդական հագուստ կարող դերձակները տիրապետում էին ոսկեթել ասեղնագործության տեխնիկային ու

²⁹ Կ. Ս ե դ ր ո ս յ ա ն, *նշվ. աշխ.*, էջ 184:

³⁰ Ա տ ր պ ե տ, *նշվ. աշխ.*, էջ 35:

³¹ Ն. Ա վ ա գ յ ա ն, *նշվ. աշխ.*, էջ 21-22:

³² Նույն տեղում, էջ 106:

³³ Խ. Ջ ա հ ր ի յ ա ն, *նշվ. աշխ.*, էջ 8139:

իրենք էին զարդարում զգեստը, ապա եվրոպական նորաձև հագուստի ասեղնագործ-
ժանեկագարդ մասերը պատվիրվում էին քաղաքում հայտնի հատուկ վարպետների:³⁴

Ինչ վերաբերում է տնայնագործ վարպետներին, ապա սրանք կարում էին գե-
րազանցապես ներքնագգեստի առանձին մասեր: Ատրպետի վկայությամբ քաղաքնե-
րում «մի քանի հարյուր կիներ ապրում էին շապիկ, վարտիք, գրուն կարելով: ...Թաղե-
րում կիների պատրաստած շապիկն ու վարտիքը, գրունն ու բամբկուն իշիքները (ներ-
քինները), շալվար ու կրլիկ, սաքո ու խրխա բոլորը քրդերն էին տանում»:³⁵ Այս դեպ-
քում վարձատրությունը մաս քնամբերային էր, քանի որ գնորդները մեծավ մասամբ
գյուղաբնակներ էին և քաղաք էին գալիս առևտուր ու փոխանակություն կատարելու:

Դերձակները կոշկակարների հետ աշխատում էին ամեն օր, բացի երկուշաբթիից,
իսկ կիրակի՝ մինչև կեսօր: Երկուշաբթին քեֆի օր էր համարվում: Ավագ ուրբաթ օրն ա-
վելի ջերմեռանդությամբ էին կար անում՝ Հուլայի աչքերը փոքրելու հավատով: Կային
արհեստի հետ կապված բազմաթիվ հավատալիքներ ու սովորույթներ, որոնք, ինչպես
բոլորը, դերձակներն էլ կատարում էին բարեխղճորեն՝ հավատալով, որ այդպես ապա-
հովում են իրենց արհեստի բարեհաջողությունն ու ընտանիքների բարեկեցությունը:

Դերձակների համայնական, ընտանեկան, տոնածիսական հարաբերություն-
ների ու այլ հարցերի մասին, որոնց հնարավոր չէրավ անդրադառնալ այս հոդվածի
շրջանակներում, կխոսվի հետագայում:

ПОРТНЯЖНИЧЕСТВО В СИСТЕМЕ РЕМЕСЕЛ АЛЕКСАНДРОПОЛЯ

Резюме

К. Базеян

Портняжничество с древнейших времен было распространено у армян в двух видах – кустарного промысла и ремесла. По числу мастеров вместе с подмастерьями и учениками портные уступали только кузнецам, что свидетельствует о большом интересе к данному ремеслу и спрос на его производство. В статье представлены особенности портняжного дела в Александрополе. Подробно описывается процесс обучения ремеслу, церемонии присвоения званий подмастерья и мастера. В общих чертах представлен технико-технологический процесс шитья традиционной женской одежды – от кройки до готового товара. Особое внимание уделено участию мужчин и женщин в портняжничестве и специфике их работы.

³⁴ Գ. Բ ա զ եյ ա ն, *Ասեղնագործությունը և ժանեկագործությունը Ալեքսանդրապոլի արհեստնե-
րի համակարգում*, ԳԱԱ ՇՀՀ կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ», հ. 1, Գյումրի, 1998,
էջ 112:

³⁵ Ա տ ր պ ե տ, *Ի՞նչ ժառանգեցինք*, ՀՊՊԹ արխիվ, գործ 176^ա, էջ 35: